

Logos

Василь Задорожний

ПРО ОДНУ ТАК ЗВАНУ СТІЛЕЦЬКУ ПІСНЮ

*Чи годиться безчестити святиню?
М. Шашкевич*

Донедавна величезні пласти української культури були заборонені й більшість українців їх просто не знали. Зрозуміло, що культура з багатьма ампутованими членами розвиватися нормально не може. Лакуни, утворені заборонами, або залишаються недорозвиненими зонами, або (що ще гірше) заповнюються культурним сурогатом, а отже — руйнівником цієї культури. Тож не може не радувати сучасний процес повернення нам багатьох здобутків нашого національного багатства, що тривалий час замовчувалися. Хай із запізненням, але культурні здобутки наших попередників стають чинником нашого сьогоденного духовного життя. Культура — це традиція, тому існувати вона може лише за умови безперервності, або, кажучи призабутим словом, що повертається в мову, тягlostі. Ланки історичного розвитку народу, якщо вони колись були розірвані, неодмінно мають бути знову з'єднані — задля культурної повноти й органічності, без чого жодна національна культура не може мати й не матиме історичної перспективи. Народ не може існувати без повноцінної національної культури, тому культурний занепад — це лише зовнішній вияв занепаду певної нації як культурно-історичної спільноти.

Серед національних надбань, що нині повертаються до українського народу, варті уваги пісні українських січових стрільців, які, слід зазначити, не були забуті українським народом, а, заборонені, упродовж усієї підрадянської доби побутували у кращих своїх зразках як народнопісенна творчість часів боротьби за національну свободу. Тому, кажучи про повернення українському народу творчості січових стрільців, ми маємо на увазі, що з неї знято офіційні заборони щодо публічного виконання й популяризації, а не чергове “відродження” того, що нібито вже давно тим народом забуте. Це повернення передусім стосується культурно активних, але не завжди при цьому культурно ідентичних шарів українського суспільства. Адже за умов радянського режиму деформацій зазнавала не низова народна культура, а той її шар, що його називають культурою вищого порядку — серія культурних стереотипів, звичок, смаків тощо, які пропонувано освіченому, т. зв. культурному українцеві — інтелігентові в найширшому розумінні цього досить місткого поняття.

До нас повертається стрілецька пісня... Колись і це теж буде історією, сучасне неминуче стане минулим і викликатиме інтерес в історика. Яким у майбутньому побачить наше сучасне історик української культури?

Видавництво “Музична Україна” 1992 р. випустило в світ пісенник під назвою “Стілецькі пісні”, де на 23–25 сторінках вміщено пісню “Гей ви, стрільці січовії”:

Слово і Час. 2005. №6

Гей ви, стрільці січовії, раз, два, три,
В ваших дівчат серце мліє, раз, два, три,
Ви вперед все поступайте, ні на що не оглядайтесь,
Раз, два, раз, два, раз, два, три!

Попереду сотник іде, раз, два, три,
Він до пекла з вами піде, раз, два, три,
Сам із себе хлопець бравий, під ним коник дуже жвавий,
Раз, два, раз, два, раз, два, три.

Пане сотник, що то сталось, раз, два, три,
Що в нас грошей дуже мало, раз, два, три,
Три дні хліба вже не їли, лиш холодну воду пили,
Раз, два, раз, два, раз, два, три.

Пам'ятайте, командири, раз, два, три,
Щоб не злетіли ковніри, раз, два, три,
Бо стрільці все добре знають, але вас ще поважають,
Раз, два, раз, два, раз, два, три¹.

У збірнику зазначено, що це “вояцька пісня”², і це, очевидно, треба розуміти як вказівку на те середовище, де вона з’явилася на світ — у масі вояцтва, рядового складу стрілецтва; про це, зрештою, свідчить і сам зміст її, де злиденному стрілецтву (“три дні хліба вже не їли, лиш холодну воду пили”) протиставляється, як видно, не засмучений з цього приводу сотник, якому, на відміну від рядового стрілецтва, ведеться, очевидно, значно краще (“сам із себе хлопець бравий, під ним коник дуже жвавий”). Стрільці, як кажуть, не в тім’я биті (“все добре знають”), але загалом ще зберігають дисципліну й навіть повагу до своїх командирів (“вас ще поважають”), а тому, хоч і погрожують бунтом і розправою (“пам’ятайте командири, щоб не злетіли ковніри”), і далі йдуть за ними бадьорим маршовим кроком³ і, щоб не збитися з нього, відбивають так: “раз, два, раз, два, раз, два, три” (загалом у пісні, що має чотири куплети, ця команда повторюється шістнадцять разів!). Сказати по правді, пісня створює враження просто-таки макабричне! Зміст пісні так різко контрастує з бадьорою мелодією маршу, що виникає відчуття гротеску, якоїсь химерності, ірреальності зображуваного. Проте в анотації до книжки упорядник повідомляє, що “збірка містить 50 популярних пісень українських січових стрільців, які були створені і побутовали серед бійців формувань УСС у часи національно-визвольної боротьби українського народу (1915–1920 рр.)”⁴. Погодьмося, що національно-визвольна боротьба українського народу в такому її зображенні самими легендарними українськими січовими стрільцями сприймається щонайменше як чергове історичне непорозуміння.

За таких умов, певна річ, слід передусім з’ясувати, з яких джерел повернуто нам цю пісню. Упорядник у згаданій анотації до видання про це повідомляє загалом: “При упорядкуванні видання були використані різні джерела, насамперед збірки “Пісні українських січових стрільців” (Львів, 1932 р.), “Ой у лузі червона калина” (Львів, 1990 р.), а також публікації окремих пісень у періодиці, фольклорних виданнях тощо”⁵. На жаль, джерело пісні, про яку тут ідеться, з цього повідомлення встановити не вдалося, оскільки вказані видання справді авторитетні щодо

¹ *Стрілецькі пісні*. Пісенник. – К., 1992. – С. 25.

² *Там само*. – С. 23.

³ *Там само*.

⁴ *Там само*. – С. 2.

⁵ *Там само*.

встановлення її стрілецького походження, не містять. Взагалі, пісні українських січових стрільців мають не тільки встановлене авторство, але відомі навіть обставини їхнього виникнення; наприклад, видання 1932 р. містить стосовно цього примітки. Відомо також, що майже весь стрілецький пісенний репертуар створено трьома людьми: Михайлом Гайворонським (писав переважно музику), Левком Лепким (писав слова і музику) та Романом Купчинським (писав слова і музику), однак у виданих збірках їхніх стрілецьких пісень вище згадана пісня скрізь відсутня (див.: “Повік не зів’яне”; “Чуєш, брате мій...”; “Як з Бережан до кадри”).

Поняття “стрілецька пісня” має ще одне, ширше, тлумачення: ним іноді називають усі пісні, що користувалися особливою популярністю в січового стрілецтва, тому у виданнях стрілецьких пісень можна побачити такі коментарі, напр.: “Народна пісня, яку співали заєдно УСС, спеціально Гуцульська сотня” (до пісні “Ой їхав я коло млина”⁶), “Народна пісня[,] співана в Коші УСС” (до пісні “Ой сяду ж я вкрай віконця”⁷), “Цю пісню співали полонені кубанці й від них перейняли слова січові стрільці” (до пісні “Летіла куля”⁸) тощо. У народному репертуарі мало пісень, історія постання й популяризації яких була б так докладно висвітлена самими учасниками подій, а то й авторами творів. Усім, хто виявить до цього інтерес, ми б рекомендували, наприклад, статтю-спогад Р. Купчинського “Стрілецька пісня”⁹, а також спеціальний розділ “Стрілецька творчість” в альбомі “Українські січові стрільці, 1914–1920”¹⁰; цікава також, мабуть, перша спроба аналітичного осмислення стрілецької пісні в статті Б. Кравцева “Стрілецька пісня”¹¹ як явища української пісенної культури. У названих статтях, до того ж, міститься практично вичерпний перелік пісень, що постали в стрілецькому середовищі.

Втім, для нашого часу характерно те, що ця пісня, ніби на підтвердження анотації, в якій сказано, що, “у зв’язку з існуючими численними розходженнями нотних і літературних текстів пісень обрані загальноновживані варіанти”¹², її тотожний текст з’являється в пізнішому виданні “Ув’язнені пісні України”, що нібито всі записані упорядником Михайлом Шевельовим, колишнім в’язнем сталінських концтаборів, так, як він їх чув від друзів-спів’язнів¹³. Більше того, тотожного змісту текст пісні вміщено в хрестоматії “Героїчний епос українського народу”, затвердженій Міністерством освіти України як навчальний посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів¹⁴. Ця хрестоматія містить уже паспортизований матеріал, але як джерело пісні “Гей ви, стрільці січовії” тут вказано видання... “Стрілецькі пісні” (Київ, 1992), тобто видання, з якого ми почали пошук джерела наведеного вище тексту, але яке цього джерела не вказує. Отож коло пошуків замикається; текст пісні як продукт народної творчості потрапляє у фонд героїчного епосу українського народу.

Проте цікаво, що пісня ця виконується сьогодні навіть у ширшому порівняно з друкованим текстом варіанті:

1. Гей, ви, стрільці січовії, раз, два, три.
В ваших дівчат серце мліє, раз, два, три.
Ви вперед все поступайтесь,
ні на що не оглядайтесь, раз, два, раз, два, раз, два, три.

⁶ *Пісні українських січових стрільців*. – Л., 1990. – С. 73.

⁷ *Там само*. – С. 79.

⁸ *Ой у лузі червона калина*. Пісні Українських Січових Стрільців. – Л., 1990. – С. 118.

⁹ *Купчинський Р.* Стрілецька пісня // *Стрілецька Голгофа*. – Л., 1992. – С. 121–128.

¹⁰ *Українські січові стрільці, 1914–1920*. – Л., 1991. Репринтне відтворення з видання: Л., 1935. – С. 128.

¹¹ *Кравців Б.* Стрілецька пісня // *Стрілецька Голгофа*. – С. 289–292.

¹² *Стрілецькі пісні...* – С. 2.

¹³ *Ув’язнені пісні України*. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 72.

¹⁴ *Героїчний епос українського народу*. Хрестоматія. – К., 1993. – С. 392–393.

2. Попереду сотник іде, раз, два, три.
Він до пекла з вами піде, раз, два, три.
Сам із себе хлопець бравий,
під ним коник дуже жвавий, раз, два, раз, два, раз, два, три.

3. Пане сотник, що то сталось, раз, два, три.
Що в нас грошей дуже мало, раз, два, три.
Три дні хліба вже не їли,
лиш холодну воду пили, раз, два, раз, два, раз, два, три.

4. Не кажіть же нам у очі, раз, два, три.
Що не брали наших грошей, раз, два, три.
Скажіть, скажіть, що то стало,
що в нас грошей дуже мало, раз, два, раз, два, раз, два, три.

5. Пане сотник, чи ви чули, раз, два, три.
Як музики в корчмі гули, раз, два, три.
За чії ви гроші пили
і циганок любили, раз, два, раз, два, раз, два, три.

6. Пам'ятайте, командири, раз, два, три,
щоб не злетіли ковніри, раз, два, три.
Бо стрільці всі тайни знають,
але вас ще поважають, раз, два, раз, два, раз, два, три.

Цей, повніший, варіант пісні відрізняється від попереднього тим, що в ньому значно більше пікантних (або, як сказав би хтось із січових стрільців, драстичних) подробиць про цілковиту демократизацію стрілецьких командирів на чолі з паном сотником: крім відомих уже нам їхніх гріхів (а на війні — злочинів), вони ще “в корчмі пили” і “циганок любили” — і все це під музику найнятих за вкрадені в стрільців гроші (“не кажіть же нам у очі, що не брали наших грошей”) корчемних музик (“чи ви чули, як музики в корчмі гули”). Дивує, щоправда, те, що ці, обізнані з усіма злочинами своїх командирів, стрільці (“стрільці всі тайни знають”) зберігають не тільки дисципліну (або, як вони б самі сказали, послух), а й повагу до свого деморалізованого начальства (“вас ще поважають”). Добродушні українські січові стрільці нагадують своїм командирам, що за ці злочини, за які у війську звичайно розстрілюють, вони їм, поважаним, учинять страшну кару: позривають, можливо, відзнаки їхнього старшинства (“пам'ятайте, командири, щоб не злетіли ковніри”). Можливо, їм просто зараз не до цього, бо все це відбувається в бадьорому марші, що змушує стрільців бравурно вигукувати отупляюче солдафонське раз, два, раз, два, раз, два, три, — з ритму збиватися ніяк не можна.

Проте, якщо добре придивитися до тексту цієї маршової пісні, то видно, що в ній, крім сторін прихованого конфлікту, які вимушено ще марширують разом, присутній хтось третій. Це він, зберігаючи цілковите інкогніто (вправний конспіратор!), нашіптує січовим стрільцям оманливі поради (“ви вперед все поступайтеся, ні на що не оглядайтесь”) — ось чому січові стрільці, ніби заморожені, гукають собі безжурно: раз, два, раз, два, раз, два, три. Цій тупій покорі сприяє ще й те, що стрільці знають добре, куди вони йдуть самі й куди, за підказкою диригента, заведуть свого сотника (“він до пекла з вами піде”). Зрозуміло, що після такої експозиції (перших дві строфи) все інше вже не має принципового значення, тому все, про що йдеться в наступних чотирьох строфах пісні, має характер фарсу з усіма його відомими жанровими ознаками¹⁵. Можемо лише здогадуватися, що ця пісня-фарс у сучасному скороченому її варіанті з'явилася

¹⁵ Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. — К., 1971. — С. 442–443.

саме через те, що її жанрові ознаки в нескороченому вигляді були такі очевидні, що було б явною недоречністю трактувати її як популярну стрілецьку пісню — невід’ємну частину героїчного епосу українського народу.

Цікаво також, що ця пісня в нескороченому варіанті виконувалася в підрадянську добу. У ті, тепер уже билинні, часи було багато дивовиж, тому можна припустити, що комусь, хто її популяризував, могло здатися, що він тим самим нагадує українському народові його славну історію з легендарним січовим стрілецтвом. Українська хитрість давно помічена сусідами (“хитрий хохол”), а тому ми цього не виключаємо. Припустімо, проте, що сучасне жанрове перекшталтування цієї пісні в трохи скороченому варіанті теж продовжує чиїсь хитрощі. Бо ця пісня не тільки виконувалася (не належала до “ув’язнених”), а й друкувалася в нескороченому варіанті. Наприклад, її текст, наведений вище, вміщено у виданні: “Микола Леонтович. Хорові твори” (Київ: Музична Україна, 1970. — С. 78–80). Упорядник цього видання М. Вериківський дає таку примітку до цієї пісні: “Жартівлива пісня, оброблена для мішаного хору а капела. Мелодія записана Леонтовичем у Кам’янці-Подільському 1919 року”¹⁶. На жаль, жодних посилань на джерела, з яких взято цю інформацію, у виданні немає. Ще раніше той самий текст зафіксовано у виданні творів М. Леонтовича, здійсненого тим самим упорядником 1961 р.¹⁷, проте без будь-якого коментаря до тексту пісні. Таким чином, у підрадянську добу пізніших часів ця пісня ввійшла як народнопісенний твір в обробці М. Леонтовича.

Відомо, що перше видання творів М. Леонтовича, який трагічно загинув за нез’ясованих обставин 1921 р., з’явилося за кілька років після його смерті за редакцією Пилипа Козицького, однак серед приступного нам матеріалу (твори виходили окремими збірниками-зошитами, з яких, можливо, не всі збереглися) тексту цієї пісні ми не виявили. Проте цей текст у повному його варіанті, згодом повтореному у виданнях 1961 і 1970 років, міститься у другому виданні творів М. Леонтовича, що вийшло 1930 р. за редакцією Я.Юрмаса і яке вважають за повне¹⁸. У цьому виданні міститься докладніша інформація про пісню: по-перше, її визначено як “галицьку стрілецьку пісню”¹⁹, а по-друге, вона має інформативний коментар у вигляді примітки, яку ми наведемо повністю, оскільки вона сама, на нашу думку, потребує докладного коментаря, власне, навіть цілого дослідження: “Її Л. почув у листопаді 1919 р. у Кам’янці на Поділлі від січових стрільців, що їхнє військо саме тоді було там. Можливо, що там Л. і опрац. розкл. Її випр. за чорн. та альтовим поголосником. У збірці “Сьпіваник українських січових стрільців” (Відень 1918, заходом “Артистичної Горстки”, накладом “Центральної Управи Укр. Січових Стрільців”) є варіант мелодії та чимало відмінний текст. Там зазначено, що це — угорська мелодія, а слова до неї уклад 1914 р. сотник К.Гутковський. Я.Д.Грех нам пояснив, що це була мелодія галицької порнографічної пісні; січові стрільці змінили слова й зробили її за свій походний марш. Л-ч текст подекуди переробив; напр., кінець 2-го куплету був раніше такий: “Бо він хлопець, як сметана, має рангу капітана”, а кінець 3-го: “Не пускайтеся на бляге (тобто брехню. — Я.Ю.), скажіть правду, де zurlage” (тобто додаток до платні січ. стрільцям). За вказівкою Я. Д. Греха, в 3-му куплеті реставруємо справжній текст (“ковніри”, “тайни”, “але”)²⁰. Розгорнутим коментарем до цієї примітки буде, власне, весь наш подальший виклад. Сподіваємося, що він, якщо й не

¹⁶ Леонтович М. Хорові твори / Упорядкував М. Вериківський. — К., 1970. — С. 232.

¹⁷ Леонтович М. Хорові твори / Упорядкував М. Вериківський. — К., 1961. — С. 74–76.

¹⁸ Рудницький А. Українська музика. Історично-критичний огляд. — Мюнхен, б. р. — С. 128.

¹⁹ Леонтович М. Хорові твори. — К., 1930. — С. 16.

²⁰ Там само. — С. 44.

розв'яже усіх проблем, що зав'язані у пісні “Гей, ви, стрільці січовії” за редакцією Я. Юрмаса, то принаймні приверне до неї увагу дослідників відповідного профілю.

Насамперед зрозуміло, що редактор творів М. Леонтовича і автор примітки до пісні “Гей, ви, стрільці січовії” Я.Юрмас не зараховує цю пісню до героїчного епосу українського народу. Безперечно, що зауваження невідомого нам, але авторитетного для Я.Юрмаса діяча української культури Я. Д. Греха (“Я.Д. Грех *пояснив* (курсив наш. — В.З.) нам”) про порнографічність пісенної основи стрілецького маршу мало на меті аж ніяк не героїзувати січових стрільців. Згадаємо, що коментар писано 1930 р., у той час, коли репресивна машина щодо українства вже давно працювала на повну потужність; хто забуває про це, той, на нашу думку, ризикує не зрозуміти багатьох явищ, закладених саме в той час у т. зв. українську радянську культуру. Постає самого редактора Я.Юрмаса і його роль в українському культурному процесі того часу маловідома, але його примітка рясніє цілою низкою неточностей і помилок, що спонукають до таких протилежних припущень: або він був заангажований в антиукраїнську кампанію й не перебирав засобами, або, навпаки, нагромадженням помилок сигналізував у майбутнє про те, що це фальшивка.

Насамперед, щодо атрибутування пісні. Я. Юрмас визначає її як “галицьку стрілецьку пісню”, але вказує, що М. Леонтович почув її від “січових стрільців”. Сьогодні, коли, слід визнати, ми маємо недостатні знання про історію України, можна й не помітити тут певних зміщень, які 1930 р. для обізнаних були очевидними. В новітню українську історію слово *стрілець* з новим значенням увійшло напередодні першої світової війни, коли 1913 р. було засноване перше військово товариство “Січові стрільці”, яке з початком війни стало основою для української добровільної формації у складі австро-угорської армії, відомої під назвою українські січові стрільці (ще — усусуси). Те, що нині має назву стрілецької творчості, з'явилося, власне, в цій формації, яка складалася значною мірою з людей ідейних, високоосвічених (студентів та учнів гімназій), що й створило славу січовому стрілецтву й зробило саму його назву легендарною для всього українського народу, поділеного тоді вже не кордонами, а фронтами ворожих армій. Згодом, уже в складі Української галицької армії, бійці легіону Українських січових стрільців були зведені в Першу бригаду УСС УГА. Хто знається на принципах військової номенклатури, той розуміє, що це означає: номенклатурне позначення “Перший” в будь-якій армії світу означає найкращий, найбоєздатніший її підрозділ на будь-якому організаційному рівні. Зрозуміти символіку порядкових числівників у військовій номенклатурі і, зокрема, числівника “перший”, дає змогу, наприклад, повідомлення про смерть І. Франка у стрілецькому журналі “Шляхи”: “На бойовому шляху України упав перший жовнір першого ряду першої чети каменярської сотні... Тепер, коли тисячі падають і гинуть, ми знаємо тільки одно: На бойовому шляху України упав перший жовнір першого ряду не з крісом, а з молотом!”²¹. Зовсім іншою формацією були т. зв. Київські січові стрільці, або, власне, Січові стрільці — одна з найкращих бойових частин Української армії; особовий склад цієї формації переважно був наддніпрянським, на цьому не варто було б наголошувати, якби не спроби роз'єднати український народ, намагання вбити в ньому відчуття своєї соборності. Цьому намагання, власне, служить означення “галицька стрілецька пісня”. Боротьба радянської імперії з українством була багатопланова: серед постійних і обов'язкових засобів вона мала у своєму арсеналі завдання — розкол єдиної української нації на ворогуючі групи за регіональною ознакою. Наприкінці 20-х років жупел “галичанства” інтенсивно експлуатувався радянською пропагандою. Галичина на той час була поза радянським контролем, навіть Комуністична партія Західної України так і не стала п'ятою колоною проти свого народу, за що була розпущена Комінтерном, а її провідних діячів було

²¹ *Стрілецька Голгофа*. Спроба антології. — Л., 1992. — С. 25.

ліквідовано фізично. “Галичанство” багатьох українських діячів у підрадянській Україні кінця 1920-х — початку 1930-х років послужило підставою для репресій спочатку як ув’язнення в таборах, а згодом і фізичного знищення²². За зізнанням одного з організаторів сталінських репресій Л.Кагановича, принцип репресій полягав у тому, що “ми знімаємо людей шарами”²³. Дослідники репресій в Україні кінця 20-х — 30-х років так характеризують їхні наслідки для духовного життя українського народу: “Таким чином, було істотно уповільнено розвиток української культури і науки. На побутовому ж рівні внаслідок репресій і систематичних кампаній із залученням засобів масової інформації у переважній більшості населення УРСР сформувався стійкий стереотип галичанина як “шпигуна”, “контрреволюціонера”, “націоналіста” на відміну від наддніпрянця, вихованого у відданості “партії й урядові”²⁴. Однак автори щойно згаданого дослідження цілком слушно зазначають: “...щоправда, в разі потреби останні (тобто “партія й уряд”. — В.З.) вміло застосовували й щодо уродженців Великої України жупел “петлюрівець” як синонім термінів “націоналіст” і “контрреволюціонер”²⁵. Сьогодні, з відстані десятиліть, можна хіба що додати — що цю роботу, судячи з її результатів, виконували професіонали високого класу. Як це ще й досі дехто робить з галичан “галичманів”, так цілком доказово з цим завданням у 1930-му році впорався Я. Юрмас, повідомивши, що ті січові стрільці свою галицьку стрілецьку пісню взагалі співали мало що не по-німецькому: “Не пускайтеся на бляге (тут він чомусь не зняв з них маскхалатів. — В.З.), скажіть правду, де zurlage” (а тут уже вирішив-таки зняти з них камуфляж. — В.З.). Ось так і постає перед нами відразлива і зовсім негероїчна історія порнографістів, лише трошки підмальованих під українських національних героїв, а в суті своїй німецьких запродавців — січових стрільців, які чи то за свою схильність до порнографізму, чи то за якісь додаткові послуги німецькому імперіалізму домагаються не просто платні, а додаткової платні, як нам послужливо пояснює Я.Юрмас, що по-їхньому означає — zurlage. До речі, по-німецькому “доплата” буде zuschlage. Насправді ж січові стрільці ніякої спеціальної доплати не мали, як про це повідомляє провокатор, щоб кинути ще одну тінь на найкращу бойову формацію у складі Армії УНР. Усі вояки її, крім звичайної платні, отримували ще т. зв. “бойові” за участь у бою. Саме їх мав на увазі, наприклад, В. Сосюра, коли, ставши вже радянським поетом, підрахував, скільки йому завинила Україна, яку він персоніфікував особою С.Петлюри, за участь у боях проти її ворогів у складі 3-го Гайдамацького полку Армії УНР:

Петлюро! Я тепер — червоний!
Чи чуєш мій кривавий сміх?
Пришли мені із закордону
П’ять тисяч гривень бойових...²⁶

Вояки (по-тодішньому — козаки) Армії УНР справді переймали від січових стрільців різні бойові пісні, але, за спогадами українського письменника Б.Антоненка-Давидовича, який теж був у цій армії, наприклад, у його частині найпопулярнішою була пісня “Ми — гайдамаки”, з якої з особливим натхненням козаки співали останній куплет:

Не смійся, враже, — сотня поляже,
Тисячі натомість стануть до борні:
Із кайдан неволі, до життя й волі
Постануть знов потоптані раби!²⁷

²² Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. — К., 1994. — С. 86–142.

²³ Там само. — С. 141.

²⁴ Там само. — С. 142.

²⁵ Там само.

²⁶ Цит. за: Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях. — К., 1999. — С. 123.

²⁷ Там само. — С. 118.

Авторство тексту пісні належить українському письменникові О. Маковею. Несфальсифіковану історію боротьби України за свою незалежність, виявляється, теж можна відтворити. Щоправда, при цьому важко продиратися крізь хащі обмов, інсинуацій, фальсифікацій. Найскладніше при цьому те, що під дією різного роду фальшивок у радянські часи виробився певний погляд на тип т. зв. радянського українця — людини національно несвідомої, інтелектуально обмеженої, культурно звихненої — саме цей набір індивідуальних характеристик такого “українця” є страшною “темною силою” і в наш час, коли треба рішуче відвіяти половину від зерна.

Незрозуміло, щоправда, чому видатний український композитор М.Леонтович, глибина таланту якого відкрилася саме в обробках народних пісень, звернув увагу на цю сумної репутації пісню. Оскільки в нього стійка репутація справжнього українського патріота, то можна припустити, що йому просто захотілося “подекуди переробити”, як повідомляє нам Я. Юрмас, галицько-німецький суржик на щироукраїнську мову, щоб українці і в пізніші часи могли незлим тихим словом згадати січових стрільців, які героїчно переробили галицьку порнографічну пісню угорського походження на героїчний епос українського народу — принаймні, сума засвоєних нами знань про цю пісню однозначно вказує на таку її еволюцію.

Ще одне. В коментарі до пісні М. Вериківського вказано, що мелодія записана М. Леонтовичем у Кам’янці-Подільському 1919 р. (див. вище); Я.Юрмас знає точнішу дату: листопад 1919 р. (див. вище). У цьому полягає особливий цинізм примітки. Знову ж таки, мало хто з сучасних українців знає, що робилося в Кам’янці-Подільському в листопаді 1919 р. А в 1930 р. українці знали: українські армії тоді гинули в т. зв. “чотирикутнику смерті”. Гинули від епідемії тифу, що поширилася тоді на всьому Поділлі, де серед цивільного населення хворих було до 50%²⁸, а серед українських вояків — 90%²⁹. За свідченням історика Української галицької армії, “на 1 листопада 1919 року з загальної кількості хворих вмерло до 10,000 (десяти тисяч. — В.З.) вояків, а за час зими з 1919 на 1920 рік число померлих від тифу дійшло вже до 25,000 вояків”³⁰. Лев Шанковський, аналізуючи можливі причини такого масового зараження армії й цивільного українського населення в районі, де в цей час перебувала армія, робить висновок: “...існує обґрунтоване підозріння, що в боротьбі проти української армії вжито бактеріологічний метод (підкреслено автором. — В.З.) боротьби”³¹. Стрілецька муза на цю трагедію українського війська (і українського народу!) восени 1919 року відгукнулася не фарсом, замаскованим під маршову пісню січових стрільців, а щемливою піснею Р. Купчинського “Засумуй, трембіто” — лебединою піснею українського січового стрілецтва:

Засумуй, трембіто,
Та по всьому світу,
Що пропало галичанам
Сорок тисяч світу.

Засумуй, трембіто,
Та на все Поділля,
Щоб не ждала дівчинонька
Хлопця на весілля.

Засумуй, трембіто,
Та на всі Карпати,
Щоб не ждали сина з війни
Ні отець, ні мати.

Засумуй, трембіто.
Що галицька сила
Та від Збруча по Славуту
Трупом застелила³².

Про те, що з текстом пісні 1930 р. робили якісь маніпуляції (хто?), маємо пряму вказівку Я.Юрмаса, коли він у примітці зазначає, що ним зроблено правки

²⁸ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. — Л., 1999. — С. 254–255.

²⁹ Там само. — С. 255.

³⁰ Там само. — С. 254.

³¹ Там само. — С. 253.

³² Стрілецька Голгофа... — С. 143.

(“реставровано справжній текст” — В.З.) у третьому (sic!) куплеті, тоді як вказані слова (*ковніри, тайни, але*) в шостому (sic!) її куплеті. Чи це не той випадок, коли редактор і автор примітки “сигналізував” нам, за одним із наших припущень, про присутність у роботі над текстом третього, анонімного, чинника? До речі, демонструючи увагу до мовних нюансів тексту пісні, редактор не помічає того принципового з мовного (і фактично-історичного) погляду факту, що в лексиці українського січового стрілецтва (як і галицького стрілецтва загалом) не було слова *командир* (“пам’ятайте, командири”), замість нього вони вживали слово *командант*, напр.: “Командантом І-го куріня був іменованний от. Гриць Коммак... Командантом доповняючої сотні... призначили сот. Никифора Гірняка”³³ — це достеменно.

Позитивним моментом у примітці Я. Юрмаса 1930 р. слід вважати згадку про те, що у виданому 1918 р. у Відні “Співанику українських січових стрільців” наявний “чимало відмінний текст”, що його 1914 р. уклав сотник К.Гутковський (див. вище). Ми не можемо підтвердити достовірності інформації про зміст цього пісенника, оскільки нам не пощастило з’ясувати, чи він взагалі збережений в Україні; але ще раз нагадаємо, що ні в авторитетних джерелах, ні в працях знавців стрілецької пісні її не згадувано. Проте у виданому 1921 р. у Відні організатором товариства “Січ” (перша організація створена 1900 р.) Кирилом Трильовським “Січовому співанику” вміщено пісню, що на неї натякає у своїй примітці Я. Юрмас. Пісня має назву за першим своїм рядком “Гей, ви, *хлопці*” (курсив наш. — В.З.) січовії”. Ось її неспотворений текст:

Гей, ви, хлопці січовії, раз, два, три!	Перший четар як та змія, раз, два, три!
Вже вороже серце мліє, раз, два, три!	Звуть го хлопці Гамалія, раз, два, три!
На ніщо ми не зважаймо,	Другий четар як дитина,
Лиш наперед поступаймо.	В нього личко як маслина.
Раз, два — раз, два — раз, два, три!	Раз, два — раз, два — раз, два, три!
Попереду сотник іде, раз, два, три!	Третій четар — хлопець гідний, раз, два, три!
Він до пекла з нами піде, раз, два, три!	Любить нас, як батько рідний, раз, два, три!
Бо він хлопець як сметана,	А четвертий не сказати,
Має рангу капітана.	Любить нас, як рідна мати.
Раз, два — раз, два — раз, два, три!	Раз, два — раз, два — раз, два, три! ³⁴

Авторство пісні тут не зазначено, однак у збірнику “Січові стрільці” (Ужгород, 1990) стверджено, що автор тексту, покладеного на угорську мелодію, К.Гутковський³⁵. У цій пісні, текст якої, безперечно, автентичний, немає жодного натяку на фарс: у бадьорій маршовій пісні зображена сотня на марші без будь-яких ексцесів. У ній немає того комічного розриву між мелодією й змістом, котрий явно відчутний у сучасній пісні “героїчного”, як нам пропонують розуміти, характеру. Автентична пісня виконується від першої особи множини (“ми”), тобто від імені членів сотні, без інфернального суфлера за сценою; цілком логічне тут “ви” у заклик, яким пісня починається: “Гей, ви, хлопці січовії...” У цьому контексті протилежного і заповзятливого, а не пекельно-східного сенсу набуває фраза “він до пекла з нами піде” — у ній усвідомлення спільності долі всієї сотні навіть за крайніх обставин, що так контрастує зі злобним сичанням суфлера 1930 року: “він до пекла з вами піде”. Характерно також, що якщо від вигляду

³³ *Українські січові стрільці...* — С. 31.

³⁴ *Січовий співаник*. Упорядник Кирило Трильовський. — К., 1992 (Текст друкується за виданням: Січовий співаник. — Відень, 1921). — С. 37–38.

³⁵ *Січові пісні*. — Ужгород, 1990. — С. 24 (нумерація з 17-ої стор. відсутня, подана за підрахунком).

голодних ловеласів сучасної героїчної пісні “мліє серце дівчат” (причина такої реакції залишається нез’ясованою, оскільки в українських дівчат за згаданих обставин, наскільки це дозволяє їм українська мова, “серце в’яне”), то члени сотні січовиків, для яких К. Гутковський склав пісню, свою роль усвідомлюють трохи інакше: сотня формується для боротьби не з дівчатами, а з ворогом, тому перед нею “вже вороже серце мліє”. До речі, цікаво, що й структурно автентична пісня побудована так, щоб передати єдність сотні: перший куплет — заклик до всієї сотні — виділяється в тексті, те ж саме стосується другого куплету, в якому йдеться про сотника, що “попереду іде”; однак дві наступні тотожні за будовою строфи, злиті в одну десятирядкову, оскільки в кожній напівстрофі йдеться про одного з чотирьох четарів сотні.

Залишається ще сказати про найважливіше щодо визначення середовища, в якому ця пісня з’явилася на світ. Сам текст пісні дає відповідь на це запитання вже в її першому рядку “Гей, ви, *хлопці січовії*” (курсив наш. — В. З.), а не “Гей, ви, *стрільці січовії*” (курсив наш. — В. З.). Клим Гутковський (чи Гутковський, як його подають авторитетні джерела), що під час війни був сотником у легіоні усусусів (помер від нервового виснаження 1915 р.), до цього був активним діячем “Січей”, з яких уже в 1913 р. виросло військово товариство “Січові стрільці”. Тому задля термінологічної відповідності історичним реаліям треба розрізнати означення *січовий* — “належний до “Січей”, *січовик* — “член товариства “Січ”, і *стрілецький* — “належний спочатку до товариства “Січові стрільці”, а згодом — до військової формації, що увійшла в історію як “Українські січові стрільці”. Січове стрілецтво — це явище, що виросло з патріотичного січового руху, але було іншим, якісно відмінним від нього щодо організаційних принципів, ідеології тощо — воно відображало новий, наступний етап розвитку української національної свідомості. Проте, генетично пов’язане з січовим рухом, стрілецтво зберегло це у своїй назві (але лише в ролі означення), увійшовши в історію як *січове стрілецтво*. Тож пісня К. Гутковського була написана для сотні січовиків (членів товариства “Січ”). Певна річ, це не означає, що її не співали січові стрільці, а надто — колишні січовики; навпаки, поза всяким сумнівом, її знали і співали, але, згідно з історичною правдою, ця пісня була січовою, а не стрілецькою. Згідно з тією ж історичною правдою, навіть ця автентична січова пісня, а не пізніша фальшивка, ніколи не була маршовою піснею ні українських січових стрільців (усусусів), ні січових стрільців (київських).

Ми не виключаємо того, що в умовах війни (та й, зрештою, не тільки в цих екстремальних умовах) втомлені багаторічною війною окопники могли надавати якійсь популярній пісні фривольного, а то й цинічного змісту. Адже досі можна почути, наприклад, цинічні переробки популярної в часи другої світової війни російської пісні “Синий платочек”, але... ніхто її не трактує як героїчний епос радянського народу.

Також викликає сумнів, що видатний український композитор М. Леонтович брався б за музичну обробку пасквільної щодо українських вояків пісні. Навпаки, ми не сумніваємося, що він цього не робив. Це — фальшивка.

Очевидно, дослідники української народної пісенної творчості колись з’ясують джерела січової пісні. Не менш цікавим для науки було б встановити “героїв” фальшивки. Відвіювати плевели від зерен — почесне завдання науки. А від світлої пам’яті М. Леонтовича треба відвести кинуту на неї тень — це потрібно не йому, а нам, тим, хто хоче жити не в примарному світі фантазмагорій, а в цілющій атмосфері справжньої культури.

Ні, не годиться безчестити святиню. Бо кров мучеників таки плідна — так воно і в Україні повинно бути.